

Золоті аплікації з поховання скіфського воїна

Скіфська колекція Музею історичних коштовностей України містить речі, кожна з яких є штрихом до загальної картини історії художньої культури на Євразійських просторах. Джерельну базу її вивчення становлять археологічні знахідки - зразки художньої обробки металів. Серед них більшість складають золоті аплікації з рельєфними візерунками - прикраси костюма, зброї, посуду, кінського спорядження. Витвори відбивають техніко-технологічні та стилістичні особливості ювелірного виробництва, вірування, естетичні принципи та моральні норми племен Північного Причорномор'я за доби раннього заліза. Пам'ятки мистецтва, що походять з території Скіфії, привернули увагу спеціалістів ще у XVIII ст., коли було розкопано перший скіфський курган. Але й досі є нерозв'язані питання, що стосуються різних аспектів творчості давнього населення.

У запропонованій розвідці, ми вводимо у науковий обіг інформацію про матеріали, які хоча і не належать до яскравих мистецьких надбань, але становлять певний інтерес.

Отже, в 1964 р. експедиція Дніпропетровського історичного музею під керівництвом Л. П. Крилової дослідила поблизу с. Рахманівка, Криворізького району Дніпропетровської області курган епохи бронзи (за топографічним планом - к. № 4). В процесі роботи було виявлено могилу скіфського воїна, опущену в східну полу поховальної споруди у V ст. до н.е. Небіжчика поклали у ямі (розміри: 3,4 x 2,5 x 1,4 м), напевне, зі зброєю та іншими речами, як належало за обрядом. У давнину її пограбували, але на дні, мабуть, випадково залишилося декілька предметів, серед яких і золоті *.

Загальні відомості про захоронення подано в монографії видатних вчених В. А. Іллінської та О. І. Тереножкіна¹. В книзі дуже стисло сказано про рештки поховального начиння: 22 бронзові наконечники стріл, фрагменти залізного панцира, золоті платівки із зображенням голови орла - накладки на дерев'яний посуд.

Дві пластини з цього переліку - фігурна та прямокутна, на яких по-

дано образ птаха із закрученим дзьобом, зберігаються у колекції МІ-КУ. Вони розрізняються за розмірами, абрисом, технікою виконання, засобами виразності. Нашу увагу привернули деякими деталями в оформленні.

У наведеній публікації йдеться про шматок орнаментованої золотої стрічки. Мабуть, так названо пластину, що має форму прямокутника з видовженими верхньою та нижньою сторонами і відносно невеликою висотою: 50 x 16 мм (Рис.1). На поверхні зроблено три рельєфні відбитки з матриці, що містила зображення стилізованої голови хижого птаха. З усіх боків мініатюра облямована кружальцями, виконаними в техніці "пуансон". Для цього було застосовано інструмент з наконечником у вигляді трубки з маленьким діаметром. По периметру на краях пластини пробито отвори, крізь які її закріплювали, скоріш за все, на посудині. Дірочки також показують, що платівка є закінченим виробом, а не відірваним від цілого (золотої стрічки). Ймовірно, вона була частиною декоративного пояса, який складався з декількох аналогічних оббивок і оперізував корпус посудини.

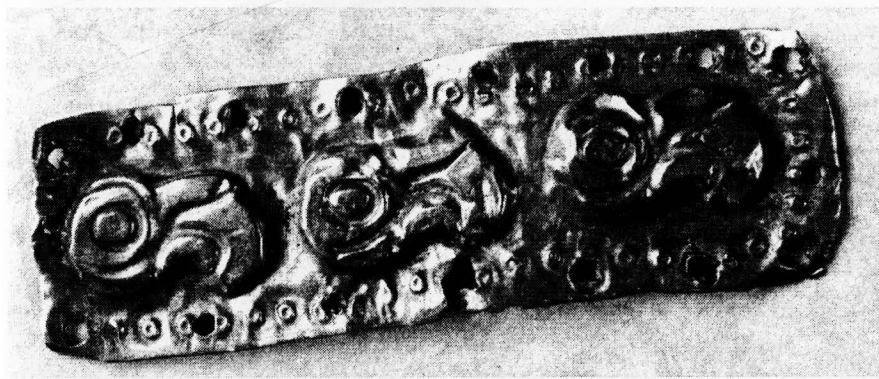

Рис. 1: Золота пластина із зображенням голови грифона

Голови птахів показано оберненими вправо, дві крайні - ідентичні, а середня - вирізняється, ймовірно, через спрацьованість штампу. Мотиви, схожі за манерою створення, бачимо на аплікаціях, що прикрашали посуд, знайдений, здебільшого, в курганах Середнього Подніпров'я. Цю подібність можна вловити за абрисом пташиних голів, а ін-

ші засоби виразності майстри застосовували індивідуально. Найбільше спільних рис між нашою пластиною та накладкою з к. № 401 поблизу с. Журовка (Черкаська обл.)². Образ відповідає принципам стилізації, що склалися у V ст. до н.е. Він лаконічний: підкреслено велике кругле око з опуклою зіницею, восковиця та хижо загнутий дзьоб - всі елементи врівноважують один одного, як при побудові орнаменту. Як зазначав А. І. Шкурко, це ознаки появи нових традицій у мистецтві Скіфії: цілісні органічні форми, які передавали тіло тварини, розпалися на окремі частини, трактовані "в духе орнаменталізма"³.

Ілюстрацією до наведених висновків є ще одна знахідка з поховання поблизу с. Рахманівка - платівка, вирізана з тоненької золотої фольги за контурами зображення стилізованої голови хижого птаха. За периметром пробито дірочки, крізь які оздобу прикріплювали до декорованого предмета (Рис.2). Розміри виробу: довжина - 90 мм, висота - 84 мм (від крайніх точок). Його поверхня є полем, на якому нанесено

Рис. 2: Фігурна золота пластина зі стилізованим зображенням голови птаха

візерунки з мініатюрних кружалець. Вони вимальовують кругле око, надзьобник та закручений у тугу спіраль дзьоб. Як сказано вище, цей образ часто вміщували на оббивках дерев'яного посуду. Вивчення декоративних фрагментів (зокрема, їх розміщення *in situ*) та решток деревини дозволило реконструювати напівсферичні чаші - важливий атрибут у культурі героїв, який мав значне поширення у скіфському суспільстві впродовж всієї його історії. За уявленнями скіфів наявність у воїна чаші засвідчувала його особливу сміливість та звитягу. У Геродота читаємо: "... Геракл носив із собою два луки і показав, як слід оперізуватися поясом і передав ... лук і пояс, які носив на тому боці, де було припасовано золоту чашу... І на згадку про ту чашу скіфи і до цього часу носять підвішену на поясі чашу" (Геродот, IV, 10).

Семантику посуду цього типу втілено в мотивах декору. "Голова хижого птаха" є другою за значенням (після оленя) темою, розробленою давніми майстрами для оформлення чаш. Більшість дослідників вважають цю істоту, тобто птаха, символом потойбічного ("нижнього" світу)⁴. У "Авесті" говориться про Варгана - пернатого хижака, який був одним із втілень бога перемоги Вератрагні⁵.

Повернімося до зображення на "рахманівській" накладці. Зокрема, увагу привертає око - круг (D - 10 мм), окреслений тоненьким пружком, оточений вже згаданими кружальцями (Рис. 3; 3а). Всередині кола бачи-

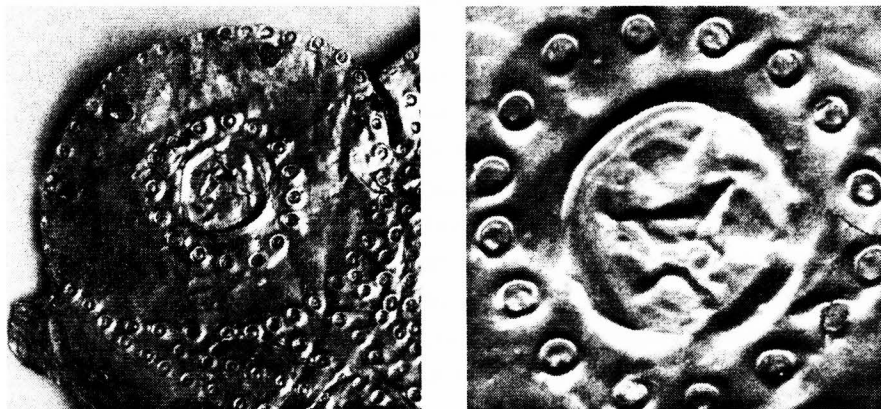

Рис. 3-3а: Фрагмент золотої пластини зі стилізованим зображенням голови птаха. Оформлення "ока"

мо рельєфні лінії, котрі складають якийсь візерунок, але "прочитати" його важко через нечіткий відбиток. Взагалі, це не унікальний випадок оформлення "зіниць". Так, на пластинах, знайдених у похованнях Середнього Подніпров'я (с. Яблунівка, к.2; с. Берестяги, к.4), око має вигляд багатопелюсткової розетки. На аплікаціях з к. № 1 поблизу с. Яблунівка його (тобто, око) підкреслено концентричними кільцями та крапкоподібними опуклими напівсферами⁶. Такі декоративні доповнення вносили, ймовірно, з метою підсилення магічного впливу образу.

Отже, з огляду, насамперед, на те, що чаші були сакральними предметами, а також на схожі прийоми їх оздоблення, ми переконані в особливому значенні позначок всередині кола на аплікації з с. Рахманівка. Але наші спроби їх розшифрувати поки що не увінчалися успіхом. Не допомогли сканування та збільшення зображення при друкуванні знімків Але в процесі роботи у нас з'явилося декілька припущень щодо візерунка. Одне з них: в коло вписано композицію, що є відбитком з монети. Пошуки аналогій привели до нумізматичних пам'яток, що походять з Ольвії. Дослідник скіфської культури Ю. С. Гребенніков висловив припущення про те, що сюжет на пластині відповідає аверсу так званих "емінаків": монет, на яких представлено лучника та напис: Емінак⁷. Зіставлення рельєфу на пластині з цими монетами за розмірами свідчить про їх відповідність. Деякі лінії візерунка нагадують вигин лука, але його обриси не збігаються із зображенням на монеті, крім того відсутні будь-які натяки на антропоморфний образ.

Як матрицю для виготовлення відбитку могли також використати інші монети. На нашу думку, найбільш вірогідні сюжети: 1) букраній, 2) орел, котрий хапає дельфіна, 3) окремі букви грецького алфавіту. Щодо останнього: на речах, котрі належали скіфським воїнам, робили написи. Наприклад, на виробах останньої третини IV ст. до н.е. - золотих обклашках піхов мечів з курганів Куль-Оба, Велика Білозерка - бачимо, як вважають скіфологи, імена боспорських майстрів⁸. Але, мабуть, у більш ранній період ставили окремі літери або певні позначки, зрозумілі власнику речі, тобто тамгу. Як відомо, такі знаки поширилися на території Північного Причорномор'я за сарматських часів. Хоча вони могли існувати і в скіфському суспільстві як емблема хазяїна предмета, виділеного у такий спосіб.

Все це спонукає до подальших досліджень. Адже перед нами не просто візерунок, декоративний елемент, а знак, зміст якого важливо зрозуміти з метою поглиблення наших знань про різні сторони буття Скіфії.

* Вироби передано до колекції МІКУ від Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького за наказом Мін. Культури № 168 від 20.V. 1967 р.; акт від 24.VII. 67 р.

¹ Ильинская В. А., Тереножкин А. И. Скифия VII - IV вв. до н.э. - К., 1983. - С.102.

На жаль, авторам не довелося ознайомитися зі звітом Л. П.Крилової - співробітника ДІМ, яка провадила археологічні розкопки курганів поблизу с. Рахманівка у 1964р. Можливо, у переліку речей з поховання, котрий наведено В. А. Іллінською та А. І. Тереножкіним є неточність.

² Правобережье Среднего Приднепровья в V - III вв. до н.э. - М., 1967 - Табл. 16,6 - [САИ, Д 1 - 4]

³ Шкурко А. И. О локальных различиях в искусстве Лесостепной Скифии // Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. - М., 1976 - С. 94

⁴ Раевский Д. С. Модель мира скифской культуры. - М., 1985, с.112-113

⁵ Кузнецова Т. М. "Ποτ̄ ριου" скифского логоса Геродота // Петербургский археологический вестник. - 1993 - №4 - С.80

⁶ Петренко В.Г. Вказ. праця

⁷ Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. - К., 1989, с. 16, табл. II, 11

⁸ Ильинская В. А., Тереножкин А. И., указ соч., с.212